UDK 811.161.2:811.161.1(977)
Juliane Besters Dilger
Univerza na Dunaju

UKRAJINSKI IN RUSKI JEZIK V UKRAJINI PO DESETIH LETIH NEODVISNOSTI

Čeprav so ob popisu prebivalstva l. 1989 Ukrajinci predstavljali 72,6 % prebivalstva Ukrajine, je le 64 % prebivalstva štelo ukrajinščino za materni jezik in le 43,9 % prebivalstva ji je dajalo prednost pri sporazumevanju pred presti•nejšo ruščino. Medtem je bila razglašena neodvisnost Ukrajine l. 1991, •e l. 1989 je bil sprejet zakon o jezikih, l. 1996 pa ukrajinska ustava, kar vse je spodbujalo uporabo ter utrjevalo pravni status in presti• ukrajinskega jezika, vendar je po desetih letih moč zaznati le skromne uspehe pri ukrajinizaciji in to samo na področju radijskega in televizijskega oddajanja ter šolskega in predšolskega izobra•evanja.

Although at the time of 1989 census Ukrainians represented 72.6% of the Ukrainian population, only 64% of population considered Ukrainian as their mother tongue and only 43.9% of population gave it priority in communication to the more prestigious Russian. Since then the independence of Ukraine was declared in 1991, language legislation was passed as early as 1989, and Ukrainian constitution was adopted in 1996, all of which was supposed to have stimulated the use and strengthened the legal status and prestige of the Ukrainian language. However, after ten years only modest success in Ukrainization has been seen, i.e., only in radio and television broadcasting, school and pre-school education.

Ključne besede: sociolingvistika, jezikovna politika, ukrajinizacija, rusko-ukrajinska dvojezičnost, zakon o jeziku

Key words: sociolinguistics, language policy, Ukrainization, Russian-Ukrainian bilingualism, language legislation

Maja leta 2000 je pretresla Ukrajino in Rusijo novica: v Lvovu so rusko govoreči mladeniči, med njimi sin državnega tožilca, ubili znamenitega ukrajinskega skladatelja in glasbenika Igorja Bilozira, ker je v kavarni zapel ukrajinske pesmi.

Okoliščine niso popolnoma jasne; vsi udeleženci so bili pijani. Na vsak način je ta dogodek imel določene posledice: lvovski mestni svet je najprej nameraval prepovedati uporabo ruščine v lvovski regiji, nato pa se je zadovoljil s tem, da je prepovedal petje ruskih pesmi »nizke estetske vrednosti«. Kazen za kršitev tega odloka je znašala 50 griven.

Tuji novinarji, ki povsod iščejo odmevne senzacije, so v tem sklepu videli grožnjo ruskemu prebivalstvu Lvova, obvestili so svet o diskriminiranju Rusov v zahodni Ukrajini, o tem, da so Rusi zdaj prisiljeni zapuščati to pokrajino, ker se ne počutijo več varne in se bojijo pogromov. Naposled je bila usoda te uboge žrtve potisnjena v ozadje, v ospredje pa so prišli ukrajinski nacionalisti, ki so na demonstraciji s tri do deset tisoč udeležencev razvili naslednje geslo: »Če ni jezika – ni naroda; če ni naroda – ni države.«

Ta dogodek iz nedavne preteklosti je bil za nas povod, da smo se vprašali: Kakšen je danes položaj ukrajinskega in ruskega jezika v Ukrajini, o čemer se danes v tujini, z izjemo Rusije, bolj malo sliši?

Demografski položaj

Ukrajina je tako kot dejansko vse evropske države večnacionalna država. Ob zadnjem popisu prebivalstva,[1] opravljenem leta 1989, se je izkazalo, da v Ukrajini živi nad sto narodnosti. Vendar pa so razen ukrajinske in ruske vse ostale dokaj neznatne. Število vseh njihovih predstavnikov skupaj ne znaša več kot 5,2 % prebivalstva. Ukrajinska nacionalnost prevladuje, za Ukrajince se šteje 72,6 % prebivalstva (= 37,8 milijona). K ruski nacionalnosti se je prištelo 22,1 % prebivalstva (= 11,36 milijona).

Podatki o nacionalni sestavi ne sovpadajo popolnoma s podatki o maternem jeziku. Po podatkih istega popisa prebivalstva je 12,3 % Ukrajincev za svoj materni jezik priznalo ruščino. To so po vsej verjetnosti predvsem tisti poruseni Ukrajinci, ki niso obdržali nikakršnih vezi z ukrajinskim jezikom. 64 % prebivalstva celotne države je izjavilo, da je njihov materni jezik ukrajinski.

Iz podobnih anket je tudi znano, da podatki o maternem jeziku ne ustrezajo dejanskemu dajanju prednosti temu jeziku v vsakodnevnem sporazumevanju. Vzrok za to je predvsem v tem, da anketiranec ne ve natanko, kaj je materni jezik: Je to jezik matere? Jezik njegovega otroštva? Jezik družine? Jezik, ki ga človek najbolje obvlada? Jezik, ki ga uporablja v službi?

Anketiranci radi navedejo kot materni jezik jezik svojih staršev, celo če ga sami slabo obvladajo. Zato ni presenetljivo, da le 43,9 % prebivalstva Ukrajine pri sporazumevanju daje prednost ukrajinščini.

Vsi ti podatki se nanašajo na leto 1989. Dalo bi se domnevati, da se je po desetih letih neodvisnosti Ukrajine (24. 8. 1991) in, kot bo to dokazano v nadaljnjem besedilu, po intenzivni politični podpori ukrajinskemu jeziku, položaj spremenil. Toda manjše anketno povpraševanje 1000 ljudi[2] v marcu leta 2000 je pokazalo, da doma 46 % ljudi govori ukrajinsko, 52 % pa rusko. V službi – če ne upoštevamo tistih, ki niso zaposleni – 41 % vprašanih govori ukrajinsko, 58 % pa rusko. Še neobjavljeni rezultati raziskav ukrajinske jezikoslovke Larise Masenko (Kijev) celo kažejo, da kijevska mladina ne glede na to, da pripisuje ukrajinskemu jeziku čedalje večji pomen v prihodnosti in čeprav dobro obvlada ukrajinščino, ni pripravljena preiti na ukrajinščino v vsakdanjem sporazumevanju.

Geografska razporeditev ukrajinskega in ruskega jezika

Ukrajinščina in ruščina sta po državi neenakomerno razširjeni. Načelo razširjenosti je v glavnem takšno: čim dlje je bilo ozemlje pod oblastjo Rusije in Sovjetske zveze, tem bolj zanesljivo govorijo tam rusko do današnjega dne. Pomembno vlogo igrajo tudi ruski priseljenci, zlasti tisti iz sovjetskega obdobja.

[1] Podatki so povzeti po knjigi »Національний склад населення України«, Київ, 1991. Naslednji popis je bil od 9. do 14. decembra 2001.

[2] Interfax-Ukraine, 21. 4. 2000, 4.

Kot predlaga ukrajinski jezikoslovec Oleksandr Taranenko,[3] lahko razdelimo Ukrajino na pet področij:

1. Na zahodu, torej v Galiciji, Bukovini in delno Voliniji prevladuje ukrajinska enojezičnost. Ta del današnje Ukrajine je šele med drugo svetovno vojno prišel pod oblast Sovjetske zveze in je občutil vpliv ruskega jezika le 50 let.
2. Tako imenovani »desni breg«, torej ozemlje med zahodno Ukrajino in Dneprom, je področje nesimetrične dvojezičnosti, kjer ukrajinski jezik, zlasti na vasi, prevladuje. To področje je bilo dvesto let pod prevlado ruskega jezika.
3. Za tako imenovani »levi breg« – ozemlje vzhodno od Dnepra – je tudi značilno rusko-ukrajinska dvojezičnost, ki je tu približno uravnotežena. Od leta 1654 se je tu povečeval ruski vpliv, ki v 18. stoletju pripelje do izgube kozaške avtonomije. Vpliv ruskega jezika je tu zato trajal vsaj 280 let.
4. Ozemlje na vzhodu in jugu Ukrajine je bilo okrog 340 let sestavni del Moskovske države. Tja se je v letih sovjetske oblasti preselilo veliko Rusov. Tu vlada nesimetrična dvojezičnost s prevlado ruščine.
5. Krim je postal sestavni del Ukrajine šele l. 1954. L. 1989 se je za rusko nacionalnost izreklo 67 % prebivalstva, 80,6 % pa je štelo ruščino za materni jezik. V 90. letih je bilo na tem ozemlju opaziti močno prizadevanje ruskega prebivalstva odtrgati Krim od Ukrajine in ga vrniti v okvir Rusije. L. 1992 je bil na Krimu izveden referendum, večina udeležencev se je izrekla za združitev z Rusijo.[4] Delež ruskih prebivalcev na krimskem polotoku presega 50% mejo in je tako višji kot v Ukrajini nasploh. To pojasnjuje tudi dejstvo, da je javno upiranje ukrajinizaciji na tem področju najmočnejše, nezadovoljstvo ljudi, ki ugotavljajo – pravo ali dozdevno – zatiranje ruskega jezika, pa se tu izraža najbolj glasno.

Jezikovni položaj ob koncu sovjetskega obdobja

Hoteni ali nehoteni rezultat jezikovne politike Sovjetske zveze, o kateri je bilo že veliko napisanega,[5] je bila precejšnja zožitev področij uporabe nacionalnih jezikov.

---

[3] Тараненко, Олександр, Українська мова на сучасному этапі (кінець 1980-х – 1990-і роки). Старі і нові проблеми. В: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Мовознавство. Харків, 1996, 24–34.

[4] Nacionalni in jezikovni položaj na Krimu osvetljuje Bieder, Norbert, Die sprach- und ethnopolitische Situation auf der Halbinsel Krim im Rahmen des russisch-ukrainisch-krimtatarischen Sprachokontakts. Wien, 1999.

[5] Na primer Solchanyk, Roman: Language Politics in the Ukraine. V: Kreindler, Isabelle T. (ed), Sociolinguistic Perspectives on Soviet national languages. Their Past, Present and Future. Berlin, 1985, 57–105; Dingley, James: Ukrainian and Belorussian – a testing ground. V: Kirkwood, Michael (ed), Language Planning in the Soviet Uninon. London, 1989, 174–188; Shevelov, George Y.: The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century (1900–1941). Its State and Status. Cambridge/Mass. 1989 (Monograph Series/Harvard Ukrainian Research Institute); Bieder, Hermann: Die sprachenpolitische Situation in der Ukraine. V: de Cillia, Rudolf/Wodak, Ruth (eds), Sprachenpolitik in Mittel- und Osteuropa. Wien, 1995, 21–28; Ермоленко, Світлана (ред.), Українська мова. Opole, 1999, 31–35.

Konec 80. let razdelitev vlog ukrajinščine in ruščine ni bila določena le z zgodovino, geografijo in selitvami; obstajala je tudi socialno in družbeno pogojena razdelitev. Ruščina je bila jezik znanosti in šolstva, zlasti visokega (razen predmeta *ukrajinski jezik in književnost*), bila je jezik množičnih občil, gospodarstva, uradovanja znotraj republike in pri stikih z Moskvo, jezik mednarodnega sporazumevanja, jezik vojske in mest. Ukrajinsko so govorili predvsem na vasi in v družini, samo v zahodni Ukrajini je bila ukrajinščina v rabi v otroških vrtcih in v šolah kot jezik, na katerem sta temeljila vzgoja in izobraževanje; leposlovje je delno izhajalo v ukrajinščini. V tem jeziku se je v zahodni Ukrajini tiskalo nekaj časopisov in revij. V teh razmerah diglosije je ruščina zavzemala »najvišje« mesto, uporabljala se je torej na prestižnejših področjih. Uporaba ukrajinščine je bila omejena na družinsko okolje in lokalno javno rabo.

Vzroki za odvisnost ukrajinskega kulturnega in javnega življenja od ruščine niso bili samo politični in gospodarski, pogojena je bila tudi s strukturno bližino obeh obravnavanih jezikov. Zdi se, da je prehod iz enega jezika v drugega (v smislu language change) lažji, kadar sta si blizu oz. sta si sorodna. Nekateri manjši neslovanski narodi znotraj Ruske federacije bolje ohranjajo svoj jezik kot Ukrajinci.

Nove težnje v jezikovni in kulturni politiki so prihajale od srede 80. let iz ukrajinske Zveze pisateljev, ki je opozarjala na ogroženost ukrajinskega jezika in pozivala k rešitvi. Leta 1988 je bilo ustanovljeno društvo »Prosvita«, leta 1989 »Društvo za ukrajinski jezik Taras Ševčenko« in nacionalno gibanje »Ruh«. Julija 1990 je ukrajinski parlament razglasil suverenost Ukrajine, avgusta leta 1991 pa njeno neodvisnost. Na referendumu decembra 1991 je več kot 90 % volivcev glasovalo za neodvisnost, med njimi 77 % Ukrajincev, 18 % Rusov in 5 % drugih narodnosti.

Pravni položaj

V primerjavi z drugimi republikami Sovjetske zveze[6] se je Ukrajinska SSR dokaj pozno odločila izoblikovati svoj lastni zakon o jezikih[7]. Oktobra 1989 je parlament sprejel obsežen, 40 členov obsegajoč zakon o jezikih, ki z določenimi neznatnimi spremembami iz leta 1995 velja še danes. Njegove najpomembnejše točke so naslednje:

1. Ukrajinščina je edini državni jezik v Ukrajinski SSR.
2. Ruščina je obenem z ukrajinščino in drugimi jeziki jezik mednarodnega sporazumevanja.
3. Vsi državni uradniki morajo obvladati ruščino in ukrajinščino, v primeru potrebe pa tudi druge jezike manjšin.

[6] Prim. Мечковская, Нина Б.: Статус и функции русского языка в последних советских законах о языке. V: Russian Linguistics 16, 1992, 79–95.

[7] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки »Про мову в Українській РСР«, Відомості Верховної ради 1989, 45, 631.

4. Državni in družbeni organi, ustanove in organizacije lahko, če se nahajajo na področjih, kjer večina prebivalstva ne govori ukrajinsko, poleg ukrajinščine uporabljajo tudi ustrezen nacionalni jezik.
5. Državljan ima pravico komunicirati z javnimi ustanovami v ukrajinščini, ruščini ali drugem za obe strani sprejemljivem jeziku.
6. Spisi najvišjih državnih teles se objavljajo v ukrajinščini in ruščini.
7. V gospodarskem življenju se lahko uporabljata ukrajinščina in ruščina.
8. Jezik uradnih množičnih občil je ukrajinščina, to vlogo lahko opravlja tudi jezik druge narodnosti.

V tem besedilu so številne nenatančne formulacije. Poglavitno načelo je »vsestranski razvoj in uporaba ukrajinskega jezika na vseh področjih javnega življenja«; tako se glasi besedilo drugega člena. Toda tudi uporaba ruščine je pogosto mogoča, zlasti na območjih, kjer Rusi strnjeno živijo, torej na vzhodu in jugu Ukrajine.

Februarja 1991 je bil razglašen program izvajanja tega zakona v praksi[8], ki bi se moral končati do leta 2000. Program je vseboval vrsto določenih ukrepov za vsa območja in vsa jezikovna področja, na primer ukrepe za širjenje ukrajinskega jezika na področju šolstva, radia in televizije, ukrepe za ustvarjanje znanstvenega izrazja in ukrajinskih slovarjev. Toda ta program ni bil uresničen zaradi pasivnega upiranja dela uradništva in prebivalstva pa tudi preprosto zaradi pomanjkanja denarja.

Drugi pomembni pravni dokument je ukrajinska ustava iz leta 1996. Od nastopa neodvisnosti do razglasitve ustave je minilo pet let. Deseti člen ustave se glasi:

»Državni jezik v Ukrajini je ukrajinščina. Država omogoča vsestranski razvoj in funkcioniranje ukrajinskega jezika na vseh področjih javnega življenja na celotnem ozemlju Ukrajine. V Ukrajini se zagotavlja svoboden razvoj, uporaba in varstvo ruščine in drugih jezikov nacionalnih manjšin Ukrajine. Država podpira učenje jezikov mednarodnega sporazumevanja. Uporaba jezikov v Ukrajini je zagotovljena z Ustavo Ukrajine in se določa z zakonom.«

Za nas sta relevantni dve točki:

1. Edini državni jezik je ukrajinščina.
2. Vsem drugim jezikom Ukrajine se zagotavlja svoboden razvoj.
3. Ruski jezik je zdaj, namreč po razpadu ZSSR, enakopraven z drugimi jeziki manjšin, z drugimi besedami: Ruski jezik je najpomembnejši, vendar kljub temu jezik manjšine.

V obeh besedilih je zastavljena naloga širiti področja uporabe in funkcije ukrajinskega jezika, pravno utrditi njegov status in s tem zvečati njegovo prestižnost.

[8] Sklep z dne 12. februarja 1991, 41: Про Державну програму розвитку українськоï мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року.

Dejanski jezikovni položaj

Enako kot v Sovjetski zvezi je pravni status ukrajinščine in ruščine danes v razkoraku z resničnostjo. Čeprav je ukrajinščina danes edini državni jezik neodvisne države, čeprav je kodificirana v številnih slovnicah, učbenikih in slovarjih, čeprav ima svojo knjižno normo in pravopis, se ta jezik pri svojem prodiranju v javno rabo srečuje s kopico težav. Ozemeljska jezikovna diferenciacija, ki jo v glavnem določajo zgodovinski razlogi (gl. zgoraj), se danes kaže v politični orientaciji: na zahodu je ukrajinska nacionalna zavest razvita, tam zahtevajo derusifikacijo celotnega javnega sektorja Ukrajine in ne le vstop v EU – to si želi večina prebivalstva vseh regij – temveč tudi približevanje Natu (42% v primerjavi s 30% za vso državo), ponovna združitev z Rusijo se ostro zavrača.[9] Na vzhodu in jugu se ohranjajo jezikovne, kulturne in politične vezi z Rusijo, komunistična ideologija ima močnejšo oporo, večkrat so se razlegali glasovi, ki so zahtevali ponovno združitev z Rusijo in obnovitev Zveze. Zdaj, po čečenskih vojnah, se takšni predlogi pojavljajo precej redkeje; čečenska kampanja je pripeljala do tega, da se je Ukrajina v svojih interesih oddaljila od Rusije. Proruska orientacija vzhodne in južne Ukrajine je povzročila, da je bila v prvi polovici leta 1994 v mestih Doneck, Lugansk, Odesa in Nikolajev ruščina razglašena bodisi za »drugi državni jezik« ali »uradni jezik«. Avtonomna republika Krim, ki si je leta 1992 in ponovno leta 1995 ustvarila lastno ustavo, je v zadnji izmed njiju določila, da ima tri državne jezike, namreč ruščino, ukrajinščino in krimsko tatarščino in da je ruščina edini uradni jezik. To določilo je ponovno potrdila Vrhovna Rada (Vrhovni svet) Krima konec leta 1997.[10]

Takšne akcije, ki so v protislovju s črko ukrajinske ustave, ki pa niso doživele prav nikakršnih sankcij, silijo ukrajinsko vlado k popuščanju, k uvajanju dvojnih standardov, k določeni regionalizaciji jezikovne politike, in nalagajo ukrajinskim politikom skrajno previdno ravnanje. Sploh je treba priznati, da politika derusifikacije in ukrajinizacije doslej ni bila preveč uspešna. Leta 1999 se je število v ukrajinščini izdanih knjig zmanjšalo dvakratno v primerjavi z letom 1998.[11] Časniki celo v zahodni Ukrajini izhajajo skoraj vsi v ruščini. Njihova naklada v celotni državi je desetkrat višja od naklade ukrajinskih časnikov.[12] Ukrajinsko razumništvo je zahtevalo, da država s

[8] Sklep z dne 12. februarja 1991, 41: Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року.

[9] Prim. Rainer Münz/Rainer Ohlinger: Die Ukraine zwischen Ost und West. Kollektive Errinerung und politische Zukunftsorientierung der Bevölkerung, v: Österreichische Osthefte 42, 2000, 3/4, 709–740, tu str. 721.

[10] 21. decembra 1998 je Vrhovna Rada Avtonomne Republike Krim ponovno spremenila ustavo. Člen 10 se zdaj glasi tako: 1. V Avtonomni Republiki Krim se obenem z državnim jezikom zagotavlja funkcioniranje in razvoj, raba in varstvo ruskega, krimskotatarskega in tudi jezikov drugih narodnosti. 2. V Avtonomni Republiki Krim se ruščina kot jezik večine prebivalstva in jezik, sprejemljiv za mednacionalno sporazumevanje, uporablja na vseh področjih javnega življenja. 3. (…) To ustavo je potrdil Predsednik Ukrajine.

[11] Ганжа, Леся: Аутодафе для украинской книги. В: День, Киев, 23 марта 2000, 5.

[12] Иванович да Ивановна – а все ж не москали«. В: Известия, Москва, 28 марта 2000, с. 8. V različnih virih je moč najti protislovne podatke, vsi pa kažejo na to, da je naklada časnikov v ruskem jeziku 2–25-krat večja.

svojo davčno politiko podpre časnike, radio in televizijo v ukrajinskem jeziku in da strogo spoštuje svoje lastne zakone, po katerih morajo vsi državni uslužbenci obvezno obvladati ukrajinščino.[13] Toda država se za to ni mogla odločiti, med drugim zaradi volitev oktobra 1999. Če pogledamo najpomembnejša področja javne rabe jezika (vojska, uprava, šolstvo, tiskanje knjig, sredstva množičnega obveščanja, sodstvo, ulični napisi in napisi na trgovinah), lahko opazimo uspehe pri preporodu ukrajinskega jezika zlasti na dveh področjih: v javnem radijskem oddajanju in televiziji, kvaliteta katerih se je v zadnjih letih izboljšala, ter v šolskem in predšolskem izobraževanju. Samo v primeru, če bo moč že v zgodnjem otroštvu seznaniti otroka z ukrajinskim knjižnim jezikom, obstaja možnost za prehod (language change) iz ruščine v ukrajinščino v rusko govoreči ukrajinski družini. Otroci so bodočnost nastajajoče ukrajinske nacije. Zato ukrajinska država s posebno vnemo uvaja ukrajinščino kot učni jezik v otroške vrtce in šole, medtem ko se rusko in rusko govoreče prebivalstvo z enako vztrajnostjo upira ukrajinizaciji šole na Krimu, na vzhodu in jugu Ukrajine. Poglejmo si nekaj številk:[14]

Otroški vrtci leta 1991: 50,8 % v ukrajinščini, 48,8 % v ruščini; leta 1996 68,9 % v ukrajinščini in 30,7 % v ruščini. Geografska razporeditev leta 1996: Krim 0,1 % v ukrajinščini, 99,3 % v ruščini; Doneck 14,7% v ukrajinščini, 85,3% v ruščini; Lvov 99,6% v ukrajinščini, 0,2 % v ruščini; Kijev 99,3 % v ukrajinščini, 0,7% v ruščini.

Državne srednje splošne šole leta 1997: 75 % v ukrajinščini, 12,9 % v ruščini, 11,3 % v dveh (ali več) jezikih. Za 62,8 % učencev je učni jezik ukrajinščina, za 36,4 % je ruščina. Tega leta je bila na Krimu samo ena šola z ukrajinskim učnim jezikom, čeprav ukrajinsko prebivalstvo predstavlja tam 20 % vsega prebivalstva; nasprotno je v Lvovu 97% šol z ukrajinskim učnim jezikom, čeprav je tam Rusov 7,2 % vsega prebivalstva.

Številke kažejo, da je v povprečju delež otroških vrtcev in šol z ruskim jezikom še zmeraj večji od deleža ruskega prebivalstva v Ukrajini (22,1 %). Obstajajo pa tudi regionalne »krivice« v tem smislu, da je število šolskih ustanov z ruskim učnim jezikom na zahodu in v Kijevu glede na ustrezen delež ruskega prebivalstva nesorazmerno nizko. Na vzhodu in jugu pa je manj ustanov z ukrajinskim učnim jezikom, kot bi jih moralo biti. To pospešuje polarizacijo v celi državi.

Toda celo tedaj, kadar v množici šol na primer v Kijevu pouk poteka v ukrajinščini, to ne pomeni, da otroci resnično govorijo ukrajinsko. Anketa v dveh kijevskih državnih srednjih šolah l. 1998[15] je pokazala, da jih od učencev ukrajinske narodnosti govori ukrajinsko z dedkom ali babico 55,7 %, s starši 38,6 %, s prijatelji v šoli 28,6 % in s prijatelji zunaj šole 10 %. To pomeni, da podelitev statusa »edinega državnega jezika« in »učnega jezika« ukrajinščini še vedno ni pripeljala do večje razširitve

[13] Gl. odprto pismo predsedniku vlade Pustovojtenku »На порозі Малороссії«. V: Слово і час, 1998, 1, 5–6.

[14] Vsi podatki so vzeti iz knjige »Статистичні дані з дошкільної, загальної середьої, професійно-технічної та позашкільної освіти 1997 р.«, Київ, 1998.

[15] Масенко, Лариса: Українська мова в незалежній Україні. В: Німчук, Васмль (ред.), Українська мова як державна в Україні, Київ, 1999, 40–43.

področij rabe ukrajinskega jezika. Ne glede na to, da so uspehi še vedno skromni, je na politični ravni, na ravni razumništva in sploh v javnem razpravljanju opaziti srdito diskusijo glede jezikovnega vprašanja.

Politična teža jezikovnega vprašanja

To so torej glavni argumenti obeh strani v boju za državni jezik, ki mora po mnenju ukrajinskih nacionalnih demokratov biti in ostati samo ukrajinski, po mnenju politikov in predstavnikov vzhodne in južne Ukrajine pa ukrajinski in ruski. Ukrajinsko nacionalno orientirano razumništvo v Kijevu, ki sicer danes govori pretežno ukrajinsko, je prepričano, da:

– brez za vse obvezujočega ukrajinskega jezika ne bo ukrajinske nacije, brez ukrajinske nacije pa ne ukrajinske države. To je poglavitno geslo, osnovna misel. Nekaj navedkov[16]: »Splošna nacionalna konsolidacija je mogoča samo s pomočjo jezika; ukrajinski jezik utrjuje, določa, ustvarja državo; je izraz narodove mentalitete, podlaga neodvisnosti ukrajinske države, središče intelektualne izkušnje in duhovnega razvoja nacije; je neponovljiv sistem vrednot in pogleda na svet; omogoča medsebojno razumevanje na najgloblji ravni, na ravni nezavednega; njegova izguba bo pripeljala do izgube nacionalne identitete in do smrti nacije« itd.;
– je sedanja žalostna situacija z ukrajinščino rezultat rusifikacije časov Ruskega carstva in Sovjetske zveze. Zato je derusifikacija Ukrajine samo odprava zgodovinske krivice;
– tisti, ki se izrekajo proti širjenju ukrajinščine v Ukrajini, prezirajo ukrajinski jezik in kulturo ter ju imajo za »nepomembna«, v resnici si prizadevajo bodisi zavladati Ukrajini bodisi priključiti jo k Rusiji;
– so potrebni posebni napori, ki celo posegajo v pravice zasebnih založb, radia in televizije, da bi zagotovili uporabo državnega jezika;[17]
– če se Rusi pritožujejo, da sta njihov jezik in kultura v Ukrajini premalo upoštevana, je treba opozoriti na položaj ukrajinskega jezika v Rusiji: v Ruski federaciji so Ukrajinci največja manjšina, vendar nimajo šol, časopisov, radia itd. Naj Rusija to spremeni, tedaj bo mogoče obravnavati vprašanje pravic Rusov v Ukrajini.

Argumenti ruske strani, ki si od leta 1991 prizadeva, da bi ruščina prejela status drugega državnega jezika, so tile:

– Več kot polovica prebivalstva Ukrajine govori rusko.[18]
– Tisti, ki nastopajo proti ruščini, so v resnici ne le proti Rusom, temveč tudi proti rusko govorečim Ukrajincem.

---

[16] Prim. npr. Закнітко, Анатолій: Мовленнєва ситуація. Перспективи її розвитку. V: Німчук, Василь (ur.), Українська мова як державна в Україні, Київ 1999, 83–91; Медвідь, Анна/Медвідь, Федір: У контексті українського національного відродження. В: Слово і час 5–6, 1997, 97–98.

[17] Odprto pismo predsedniku vlade Pustovojtenku »На порозі Малороссії«. V: Слово і час 1, 1998, 5–6.

[18] Kot smo pokazali, velja to za pogovorni, ne pa za materni jezik.

– Ukrajinci, ki hočejo zatirati ruski jezik, so izdajalci skupne dediščine stare (kijevske) Rusije in skupne kulture.
– (druga verzija te misli:) Ukrajina – to sta dve kulturi, poljsko-nemška na zahodu, ruska na vzhodu. Naj zahodna Ukrajina odide, kamor hoče, toda vzhodna se mora združiti z Rusijo (to je misel Aleksandra Solženicina).
– Ukrajinski jezik je kmečki jezik, v katerem ne bi bilo mogoče napisati takšnih del svetovne literature kot je »Vojna in mir«, in ne bo dosegel ravni polnovrednega jezika.[19]
– Različica te misli, ki jo je predstavil poslanec krimske Vrhovne Rade oktobra 1997: to, kar se šteje za ukrajinščino, v resnici ne obstaja. To je le umetni jezik, ki so si ga izmislili Ševčenko in drugi sleparji.
– Ukrajinščina je zarota nesposobnih in neizobraženih zahodnih Ukrajincev, ki so na ta način dosegli, da so vsa delovna mesta v uradih pripadla samo njim.[20]
– Ukrajinščina kot enoten državni jezik je zarota zahodnih držav in predvsem ZDA, ki hočejo na ta način porušiti enotnost slovanskega tabora, katerega osnovni stržen je ruski jezik.[21]

Nekateri dogodki konca leta 1999 in 2000 so še bolj zaostrili konflikt: 14. decembra 1999 je ustavno sodišče odločilo,[22] da je ukrajinska država doslej premalo upoštevala 10. člen ustave in je odslej dolžna nadzirati uvajanje ukrajinščine na vsa področja javnega življenja, zlasti v sistem visokega šolstva in na področje uradovanja. Parlament Ukrajine, v katerem je danes večina poslancev orientirana prorusko, je 24. decembra 1999 v odgovor na ta sklep ustavnega sodišča s presenetljivo hitrostjo ratificiral »Evropsko listino o regionalnih jezikih in jezikih manjšin«, ki prisiljuje državo, da dodeli manjšinam vrsto posebnih pravic pri izbiri jezika, v šolskem sistemu, v sredstvih javnega obveščanja itd. Toda ukrajinski minister za zunanje zadeve je zavrnil izročitev ustreznega dokumenta Evropskemu svetu v Strasbourgu. Ustavno sodišče pa je jeseni leta 2000 celo razveljavilo ratifikacijo, kar je enkraten primer v zgodovini Evropske unije.

[19] To je mnenje Vladimira Aleksejeva, ljudskega poslanca Ukrajine, ki ga je navedel Oleksandr Taranenko (gl. op. 3).

[20] Алексеев, Владимир: Хуже беззакония. О реализации конституционных гарантий в языковой сфере. В: Содружество НГ, май 1999, 13 (=приложение к Независимой газете, Москва, от 26 мая 1999 г.).

[21] Филатов, В.А.: Знакомый синдром ученого соседа. В: Труд, Москва, 21 августа 1998 г., 4.

[22] Рішення Конституційного Суду України у справ за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). М. Київ, 14 грудня 1999 року, Справа No. 1-6/99, No. 10-рп/99.

Povzetek in perspektive

Zgodovinsko pogojena neenakomerna razporeditev ukrajinščine in ruščine v Ukrajini je obenem z rusifikacijo predsovjetskega in sovjetskega obdobja pripeljala do zahodno-vzhodne jezikovne, pozneje pa tudi politične in družbene polarizacije. Mlada ukrajinska država si prizadeva ustvariti ukrajinsko nacijo; toda ker ni bilo tipičnih značilnosti nacije, namreč skupne zgodovine, dolgotrajne državnosti, skupnega ozemlja, vere, kulture, skupnih tradicij, je ukrajinščina zadobila takšno prekomerno simbolično težo.

Ukrajinska vlada je pred dilemo: na eni strani želi združiti celotno deželo pod enotno zastavo, himno, z enotnim jezikom, in nacionalna občutja prebivalstva ji omogočajo, da mobilizira množice in zahteva od njih določene žrtve. Toda na drugi strani Ukrajina ne sme razjeziti močne sosede na vzhodu, ki s sokoljim očesom spremlja usodo ruskega jezika v Ukrajini in s svojimi protesti na diplomatski ravni skuša vplivati na ukrajinsko jezikovno politiko. Poleg tega je polovica volivcev rusko govorečih. Pasivno obnašanje države v zadnjih letih čedalje pogosteje povzroča besno kritiko z obeh strani: Ustavno sodišče in Svet za jezikovna vprašanja pri predsedniku države[23] na eni strani, na drugi pa parlament in rusko Ministrstvo za zunanje zadeve zahtevajo takojšnje ukrepanje.

Čeprav sporno jezikovno vprašanje vznemirja številne politike in jezikoslovce Ukrajine, najbrž ne bo pripeljalo do državljanske vojne in do razkola Ukrajine. Sociološke raziskave so pokazale, da se identiteta državljanov Ukrajine sestoji iz drugih prvin, ki so zanje pomembnejše kot nacionalna pripadnost in jezik. Družina in poklicno življenje sta pri samoidentifikaciji na prvih mestih. Za zdaj je boj za gospodarsko blagostanje pomembnejši od drugorazrednega jezikovnega vprašanja. Jezikovni konflikt ostaja na politični ravni in se prebivalstva malo tiče.

Kako naj ukrajinska država reši to dilemo? Omalovaževanje manjšin ni združljivo z evropskimi normami, toda kot sem pokazala, ruščina prevladuje celo na številnih javnih področjih. Vtis imam, da te enkratne jezikovne situacije – jezik nacionalne manjšine, ki prevladuje, čeprav ni državni jezik – celo predstavniki Evropskega sveta, ki so spomladi leta 2001 obiskali Ukrajino in izrazili skrb za usodo ruskega jezika v šolskem sistemu, ne upoštevajo dovolj. V šolstvu je nekaj regionalnih razhajanj, toda ta imajo svoje posebnosti in niso številna. Če bo ukrajinščina ostala edini državni jezik in vse kaže, da to tudi bo, mora država omogočiti razvoj obeh jezikov in ne sme nikogar siliti, da prehaja v drugi jezik. Ker bo doseganje poklicnih in družbenih ciljev brez znanja ukrajinščine za vsakogar čedalje težje, se bodo ljudje učili ukrajinščine brez zunanje prisile.

Iz ruščine prevedel *Silvo Torkar.*

[23] Ta Svet je bil ustanovljen aprila leta 1997.

Summary

The historically based uneven distribution of the Ukrainian and Russian languages in Ukraine led not only to Russification in the pre-Soviet and Soviet eras, but also to a western vs. eastern linguistic and, later, political and social polarization. The young Ukrainian state has been striving to create a Ukrainian nation. However, since the typical national attributes, i.e., common history, long-term statehood, common territory, religion and traditions, were lacking in the past, the Ukrainian language acquired an excessively symbolic importance.

The Ukrainian government is faced with a dilemma: on the one hand it strives to unite the entire country under a common flag, anthem, and language, and the national feelings of its population allow it to mobilize the masses and require certain sacrifices from them. On the other hand, Ukraine must not anger the powerful neighbor to the East, which watches, hawk-like, the fate of Russian in Ukraine and attempts to affect Ukrainian language policy with protests on the diplomatic level. Moreover, half of the voters are Russian-speaking. The passive behavior of the state has in recent years drawn irate criticism from both sides, i.e., the Constitutional Court and the president's Council for Language Issues, on the one hand, and the parliament and Russian Ministry of Foreign Affairs, on the other, demand immediate action.

Although the controversial language issue is alarming to numerous politicians and linguists in Ukraine, it probably will not led to civil war or to the division of Ukraine. Sociological studies have shown that Ukrainian citizens' identity consists of other components, which are more significant to them than national identity and language. Family and professional life rank first in defining one's identity. Presently the struggle for economic prosperity carries more weight than the second-ranked language issue. The language conflict remains on the political level and has little effect on the general population.

How is the Ukrainian state to solve this dilemma? Disregard for ethnic minorities is not compatible with European norms, but as was demonstrated, Russian is predominant even in many areas of public life. I have the impression that this unique language situation, i.e., domination of the ethnic minority language when this language is not even the state language—has not been given enough consideration by the representatives of the European Council, who visited Ukraine in the spring of 2001 and expressed concern for the fate of Russian in schools. There are some regional differences in the educational system, but they have their own peculiarities and are not very numerous. If Ukrainian remains the only state language, and there is every indication that it will, the state has to make the development of both languages possible and should not force anyone to switch to the other language. Since it will be increasingly difficult for people to achieve professional and social goals without a command of Ukrainian, they will learn it without being forced into it.